

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

ULIWMA BILIM BERETUǴIN MEKTEPLER USHIN SABAQLIQ JARATIWDIŃ TEORIYALIQ TIYKARLARI (QARAQALPAQ TILI (MÁMLEKETLIK TIL) SABAQLIǴI MISALINDA)

Mambetova Gulchexra Abibullaevna
NMPI tayanish doktoranti
E-mail: gulcehra941@gmail.com

В статье рассматриваются теоретические основы разработка учебных книг для общеобразовательной школы.

Ключевые слова: Учебник, средство обучения, источник знаний, каракалпакский язык

The article discusses the theoretical foundations for the development of educational books for secondary schools.

Key words: Textbook, teaching tool, source of knowledge, Karakalpak language

Tálimde baspa xabarlardan bir neshe asirler aldın paydalanıp baslanǵan bolsa da, XV ásirge kelip kitap basıp shıǵarıw oylap tabılǵannan keyin ǵana ámeliy áhmiyetke iye boldı. Sabaqlıq jaratıw teoriyasına chex pedagogı Y.A.Komenskiy tiykar salǵan bolıp, ol “Súwretlerdegi sezimtal dúnyalar álemi” atlı birinshi illyustrativ sabaqlıqtı jarattı. Sonıń menen birge, mektep sabaqlıqların jaratıwdıń teoriyalıq principielerin islep shıqtı.[1]

XX ásirdeń birinshi shereginde mektep sabaqlıqların jaratıw máseleleri N.K.Krupskaya tárepinen izertlengen. Ol óziniń “Bizge qanday sabaqlıq kerek” [2]atlı bayanatında sabaqlıqlar jaratıw mazmunı, dúzilisi hám metodikası máselelerine baylanıslı bir qansha usınıslar beredi. Onıń pikirinshe , sabaqlıq oqıw baǵdarlaması mazmunı menen sáykes keliwi; oqıw materialları tuwrı tańlanıwı hám sistemalastırılıwı; oqıw materialları kúndelikli turmıs penen baylanıslı bolıwı, oqıw sabaqlındaǵı materiallar oqıwshınıń erkin pikiriligin támiyinlewi kerek. Bayanatınıń sońında N.K.Krupskaya sabaqlıqtı tek mektepte isleytuǵın oqıtıwshılar jazıw kerek, dep esaplaǵan bir qatar ámeliyatshılardıǵa qarsı pikir bildiredi: “Bayanatshılardan ekewi hámme ǵáp ámeliyatta, ámeliyat tiykarında haqıyqıy sabaqlıq jaratıw múmkinligi, bir orında, bir bólmede otırıp jazılǵan jumıs júdá kem nátiyjeli ekenligin aytıp ótti. Men oylayman, bul tuwrı pikir emes. Bul jerde birge islesiw tiykarında jumıs alıp barılıwı kerek. Tájiriybeler ulıwmalastırılıp jazılǵan teoriyalıq izertlewlersiz, jańa sabaqlıq jaratıw júdá qıyın boladı ”. Bunnan basqa da biziń dáwirimizge shekem shet el alımları,

“GLOBALASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

óзимizdiń jergilikli alımlar tárepinen sabaqlıqlar jaratıwdıń shártleri, principi, sabaqlıqtıń wazıypaları, oǵan qoyılatuǵın talaplar boyınsha birqansha ilimiy jumıslar alıp barılǵan.

Oqıw sabaqlıqların jaratıwdıń teoriyalıq táreplerin islep shıǵıwǵa V.G.Belinskiy, N.A.Dobrolyubov, K.D.Ushinskiy, Mahmudxoja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, M.Qodirov, qaraqalpaq xalqında S.Majitov, Q.Ayımbetov, B.Ergaliyev, N.Dáwqaraev, Á.Paxratdinov h.t.b úlken úles qosqan.

1997-jılı 29-avgustta qabıl qılınǵan “Kadrlar tayarlaw milliy dástúri” [3]nde “Tálim mekemelerin zárúr sabaqlıqlar hám ádebiyatlar menen támiyinlew, bul iske úlken alımlar, joqarı bilimli qánigelerdi tartıw, tálim hám ilim-pán tarawınıń basıp shıǵarıw bazasın rawajlandırıw” wazıypası qoyıldı.

Oqıw procesiniń orayında barlıq waqıtta oqıtıwshı hám oqıwshı bolıp, sabaqlıqtan sabaq oqıtıw quralı sıpatında paydalanıladı. Sabaqlıqlar oqıw baǵdarlaması menen sáykes keliwi, janlı tilde jazılǵan, túsindiriw hám yadlaw illyustraciyaları menen támiyinlengen, jaqsı basıp shıǵarılǵan bolıwı tiyis.

Sabaqlıqlar bilim alıwdıń tiykarǵı baǵdarlawshısı bolıwı menen birge oqıw-tárbiya procesin shólkemlestiriwdiń zárúrli quralı bolıp esaplanadı. Sonlıqtan sabaqlıq tálimniń maqseti hám wazıypaları, onıń didaktikalıq hám metodikalıq principlerine mas bolıwı kerek. Sabaqlıq oqıw pání mazmunın ǵana emes, bálkim bilimlerdi ózlestiriwdiń dárejesin hám túsindiriw metodların da ózinde sáwlelendiriwi zárúr.[4] Sabaqlıq hár bir temanı úyreniwde bilim beriwshilik, tárbiya beriwshilik hám rawajlandırıwshı funkciyalardı atqaradı. Onıń bilim beriwshilik xızmeti oqıwshınıń pán tiykarların iyelew hám usı iyelegen bilimlerin óz ómir jolında qollana alıw kompetenciyasın qalıplestiriwge qaratıladı. Yaǵnıy sabaqlıqlar teoriyalıq bilimler hám maǵlıwmatlar beriwden tısqarı, ámeliy tájiriye hám kónlikpeler payda etiwı lazım. Sabaqlıqtıń tárbiya beriwshilik funkciyası tálim hám tárbiyanıń úzliksizligi hám barlıq waqıtta birge alıp barılıwına tiykarlanadı. Sabaqlıq jas áwladtı erkin pikirleytuǵın, aktiv puqaralıq poziciyasına iye bolǵan keń dúnyaqaraslı, joqarı bilim hám mádeniyatqa iye bolǵan shaxs qılıp tárbiyalawı lazım. Ulıwma bilim beriw mekemelerinde oqıtılatuǵın pánlerdiń tárbiyalıq imkaniyatlarınan nátiyjeli paydalanıw zárúr.

Sabaqlıqtıń rawajlandırıwshılıq maqseti tálim alıwshılardıń bilim ózlestiriwi dárejesiniń en tómeni - úyreniw basqışınan túsiniw-ańlaw, analiz-sintez qılıw basqışları arqalı, en joqarı basqışına-baha beriw hám sheshim qabıl etiw basqışına alıp shıǵıwı kerek.

“GLOBALASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

Sabaqlıq oqıwshılardıń oy-órisin qalıplestirip, olardı erkin pikirlewge hám islewge úyretiw, pán tiykarların real ómir menen baylanısın ámelge asırıwı, házirgi zamannıń tiykarǵı mashqalaların túsiniwde kómeklesiwi kerek.[5]

Sabaqlıq oqıtıwshı ushın emes, oqıwshı ushın jazıladı. Ol oqıwshınıń klastaǵı hám úyge tapsırmaların tayarlawda paydalanatuǵın tiykarǵı oqıw kitabı bolıp esaplanadı. Biraq oqıwshınıń tiykarǵı oqıw quralı deregi sıpatında sabaqlıqtıń roli hám áhmiyeti házirgi globalasıw hám axborotlasıw tási astında biraz páseńlegen, bul halat tendenciya tárizinde bunnan bılay jáne de dawam etip barıwı itimalın sabaqlıq avtorları da, onı oqıtıp atırǵan oqıtıwshılar da esapqa alıwı zárúr.

Sabaqlıqqa qoyılatuǵın ulıwma talaplar:

Sabaqlıq oqıw procesin ámelge asırıw ushın mólsherlengen arnawlı basılıw túri. Bul belgili bir bilim negizi bolıp, onda tálim mazmunı belgili bir oqıw material túrinde ámelge asırıladı. Óz maqsetin ámelge asırıw ushın sabaqlıqqa tómendegidey ulıwma talaplar qoyıladı.

Mazmunınıń joqarı ilimiy-stilistikalıq dárejesi. Sabaqlıqta bir yaki bir neshe pánlerdiń juwmaqlarına tiykarlangan anıq pán materiallarınıń mazmunı, pán rawajlanıwınıń tiykarǵı jónelisleri hám nátiyjeleri, onıń házirgi halatı sáwlelendiriliwi kerek. Sonıń menen birge, ilimiy maǵlıwmatlardıń úlken bólegi metodikalıq tárepten qayta isleniwi- sistemalastırılıwı hám minimallastırılıwı, teksti túsiniw hám eslep qalıw ushın ánsat bolıwı kerek. Oqıw sabaqlıǵınıń wazıypası oqıwshılardı pán metodların ózlestiriwge hám ashıp beriwge qaratılǵan bolıwı kerek.

Ilimiy biliw usılları ápiwayı bilimlerde assimilyaciya qılıwdan parq qıladı, sebebi hárqanday individual bilim sabaqlıqtaǵı sıyaqlı óz atınan emes, bálkim bilimlerde qollap-quwatlawshı bazıbir joqarı principler ushın beriledi[6].

Mısalı qanday da bir shıǵarmanı beriw arqalı oqıwshı tek sol shıǵarmanı oqıp mazmunın biliwi ushın emes, al sol shıǵarmadaǵı qaharmanlar ómirindegi shiyelenisken waqıyalardan shıǵıp ketiw jolların ózinshe talqılay alıw, bunnan basqa da jolların izlestiriw sıyaqlı ideyaların, gárezsiz túrde soǵan uqsas jańa jolların tabıw hám dálillewge úyrenedi.

Tálimniń wazıypası insandı aqıllıraq qılıw emes, bálki onı ilimiy biliw usılları menen birge mádeniyatlı qılıw, ilimiy sorawlar beriwge úyretiw hám olardı shehsiwge alıp barıwshı jolǵa jóneltiw. Sonday-aq sabaqlıq basıp shıǵarıwda ámeldegi standartlarǵa ámel qılıw, oqıtıwshınıń ilimiy-pedagogikalıq túsiniwlerine sáykes keliwi, oqıw intizamı ushın sabaq baǵdarlaması hám oqıw procesi kestesi menen baylanıslı bolıwı shárt. Oqıw materialınıń kólemi kurstıń teoriyalıq bólegin úyreniw ushın mámleket tárepinen ajratılatuǵın waqıt muǵdarına tuwrı keliwi kerek.

“GLOBALASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

Kompyuter texnologiyaları menen sistemalı hám logikalıq baylanıslılıǵı. Kompyuter texnologiyaları tálim procesine jedel kirip barmaqta hám bul sabaqlıqta óz kórinisin tabıw kerek. Máselen, keń kólemdegi iri epikalıq shıǵarmalardı oqıwshılardıǵa oqıw tanıstırıw múmkinshiligi joq, usınday shıǵarmalardıń tiykarǵı oqıwshılardıǵa qızıqlı hám zárúrli orınların dawıslı oqıw, disklerge jazdırıp, sabaqlıqqa qosımsha etip kirgiziw múmkin.

Sabaqlıqtıń eń tiykarǵı abzallıǵı tekstlerdi (ásirese prozalıq shıǵarmalardı) tańlawdı óz ishine aladı. Olar anıq, paydalı, oqıwshı ushın zerigerli emes hám eń tiykarǵısı úzindiler alında waqıya bir tutaslıqqa iye bolıwı hám shıǵarmanıń mazmunın anaǵurlım dárejede anıq ashıp bere alıwı kerek. Sabaqlıqtıń jáne bir abzallıǵı polifoniya: sınıq maqalalardan úzindiler, zamanaslardıń eske túsiriwleri, avtorlardıń ózleriniń esletpeleri. Sabaqlıqlardıń eń tiykarǵı bólimleriniń biri bul sorawlar ham tapsırmalar bólimi bolıp, bul bólim sabaqlıqlarda kóbinese temanı oqıw qayta aytıp beriw yamasa tekstiniń ishinen alındaǵı ápiwayı ǵana sorawlar túrinde beriledi. Negizinde bul bólim eń tiykarǵı bólimlerden bolıp, ol oqıwshıdan tek oqıǵanların bekkemlew yamasa qayta aytıp beriw emes, al olardı sol tema boyınsha oylanıwǵa, pikir júritiwge, ózlerinshe sheshim qabıl etiwge, dóretiwshiligin rawajlandırıwǵa baǵdarlaytuǵın sorawlar hám tapsırmalardan ibarat bolıwı kerek.

Zamanagóy mektep, oqıtıwshı hám oqıwshılar ózlerin-ózleri jaratıwǵa, óz táǵdiriniń arxitektori bolıwǵa járdem beriw kerek. Jeterli dárejede kompetentlikke iye bolıw ushın hár bir qánige jańa axborotlardı biliw hám bilimlerin jańalawdı úyreniw kerek. Sol menen birge mashqalanıń mazmunın biliw hám ańlaw ǵana emes, bálkim onı sheshe biliwi de zárúr. Kompetentlik- sheshiliwi kerek bolǵan mashqalanıń alternativ variantların túrlendirip hám onıń optimal sheshimlerin tańlaw qábiletin de názerde tutadı. Bunıń ushın siz analizley alıwıńız, sınıqlıq pikirge iye bolıwıńız kerek. Dóretiwshi shaxstıń bunday ózgesheliklerin zamangóy oqıtıw texnologiyası qalıplestiriw lazım.

Sabaqlıq jaratıw-dissertaciya, ilimiy esabat yamasa monografiya materiallarınıń prezentaciya formasın usınıwdan pútkilley parq qıladı. Sabaqlıqlardıń wazıypası didaktikalıq bolıp, ol oqıtıwǵa mólsherlengen. Onda keltirilgen materiallar sistemalastırılǵan, didaktikalıq hám stillik qayta islengen bolıwı hám de oqıw dástúrine mas keliwi kerek. Bunday ádebiyatları tayarlaw qıyın jumıs. Islep shıǵarılıp atırǵan oqıwlıqlar, ásirese tálim mámleketlik emes tillerde alıp barılatuǵın klaslar ushın mólsherlengen qaraqalpaq tili sabaqlıqları hárdayım joqarı sıpatta ekenligin aytıw múmkin emes. Buǵan sebep retinde salıstırma materiallar hám izleniwler nátiyjesinde sabaqlıq jaratıwdaǵı bir qansha mashqalalardıń barlıǵı anıqlandı hám usınday mashqalalar qatarında tómendegilerdi keltirip ótiwimizge boladı:

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

- sabaqlıq jaratıw múddetleriniń tuwrı belgilenbewi, az waqıt belgilenip, joqarı sıpattıń talap etiliwi, sabaqlıq avtorlarınıń metodistler hám mektep oqıtıwshıları menen jeterlishe ámeliy birge islesiwdiń jolǵa qoyılmaǵanlıǵı, barlıq klaslar boyınsha metodikalıq qollanbalar islewdiń jolǵa qoyılmawı, sabaqlıqlarǵa qosımsha sıpatındaǵı búgingi kún talabına juwap beretuǵın, sabaqtıń kórgizbeliliginiń támiyinleytuǵın multimedialı qosımshalardı jaratıw ushın qol kúshiniń jeterli emesligi, oqıtıwshılardıń bul jumıslarǵa óz qálewini menen járdem bermewi, sonday-aq tayarlanıp atırǵan kadrlardıń kópshiliginiń bul jumıslarǵa biliminiń jetispewi, nemquraydılıq;
- sabaqlıqlar baspadan shıǵarılmastan aldın tálim mekemelerinde, mekteplerde tájiriye sınavdan ótkerilmegenligi;
- sabaqlıqlardı baspaǵa tayarlawdaǵı kemshilikler, baspaǵa tayarlaw waqtınıń tuwrı júritilmewi, baspaxanalar hám avtorlar arasında sherikliktiń tuwrı jolǵa qoyılmawı, baspaxanalarda pánler boyınsha qánigelikke iye bolǵan redaktorlardıń joqlıǵı, imla qaǵıydalarına hám eń tiykarǵısı álipbeniń turaqlı bolmay, tez-tezden ózgeriske ushırawı, sáneler hám teoriyalıq maǵlıwmatlardıń dereklerde hár túrli beriliwi;
- sabaqlıqlardı baspadan shıǵarıw jumısları menen baylanıslı, baspaxanalardaǵı obyektiv hám subyektiv sebeplerge baylanıslı sabaqlıqlardıń óz waqtında baspadan shıǵarılmawı;
- sabaqlıqlardı neshe mın tirajda baspadan shıǵarıp, birqansha qarjını sarplamastan burın onlayn yamasa ǵalaba xabar quralları arqalı, sabaqlıqtı keń jámáátshilik penen talqılawdıń durıs jolǵa qoyılmaǵanlıǵı .

Ádebiyatlar:

1. Коменский У.А. Мир чувствених вещей в картинках.-М.:1941. -354 с
2. Багдасарян В.Е. Крупская и педагогическая эпоха. М.:МГОУ, 2019. 180с
3. Ўзбекистон Республикасининг Кадрлар тайерлаш миллий дастури, 5-бўлим.// Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси,1997-йил 9-сон
4. Турсунов Қ., Нормаматова Н. Дарслик тузилишига қўйиладиган замонавий методик талаблар.// «Халқ таълими» журнали, 2015-йил, 2-сон. -83-бет
5. Сафарова Р., Мусаева У., Мусаев П., Юсупова Ф., Нуржанова Р. Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълим мазмунининг янги моделлари, ўларни татбиқ этиш йўллари.-Т.: «Фан» 2005.- 89-бет
6. Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе. – М.:Просвещение, 2005.- с.137